

שאל טשרניחובסקי ושירת הגאולה

(ליובל השנים של יצירתו הפיוטית, תרנ"ג — כ' בכסליו — תש"ג)

תחית האומה, גאולת הנפש והפדות ר"ר חה, העמידו את ההתיישבות בשורה השניה של העבודה הלאומית: בשורה הראשונה הועמדו המלחמה בהתאבנות האומה והמלחמה הקשה ממנה ביחס הגלוי לדאגות הכלל, שצרכי הפרט היו עדיפים מהן בעיניו של היהודי הגלוי אפילו אם קרא לעצמו חובב ציון. ובמובן זה היתה תורתו של אחד העם מחאה חיה נגד הקטנות והצימצום שבחיבת ציון ונגד החמרנות ההתיישבותית, שנשתלטה עליה והשריכה את האידיאל הגדול מפני המעשה הפעוט. ואולם עדיין לא הגיעה ציוניות רוחנית זו לידי ההכרה, שהגיה עה אליה הציוניות המדינית של הרצל: שהציוניות בכללה היא שאיפה לפתרון שלם וגמור של שאלת היהודים, פתרון מדיני, כלכלי ותרבותי כאחד.

והספרות העברית של סוף תקופת חיבת ציון היתה מלאה „געגועים“: געגועים על ציון ועל ימי הנביאים והמלכים, אבל גם — געגועים על „בית המדרש הישן“ והעיירה היהודית המלאה תורה ויראת שמים, על „החדר והישיבה“, שאין בשום אומה ולשון דוגמתם, ובכלל, על „האורות מאופל“ של היהדות הישנה, הגלותית, כפילות זו שלטה אז שלטון גמור בכל הספרות העברית, בשירה ובפרוזה שלה, ואפילו בשירתו הגדולה והרבגונית של ביאליק, שפירסם שנה אחת לפני „בחי לומי“ של טשרניחובסקי את „אל הצפור“ שלה, שלטה כפילות זו כל הימים, ועלידה דוקה נתחבב על כל חוגי האומה — על שוללי הגלות ועל מחייבי הגלות כאחד.

שאל טשרניחובסקי היה שוללי הגלות השלם והמוחלט מן הרגע הראשון

להופעתו בתור משורר ונשאר כך עד היום הזה. אף הוא רואה יופי והדר במנהגים דתיים של יהדות הגלות ותיאר אותם תיאור חיובי מאד ב„אידיל יות“ שלו; אך לאיזו אומה אין מנגים דתיים נאים? — כל כיוונו החדש המחודש, האירופי הגמור, של המשורר הצעיר, דחף אותו לקראת שלילת הגלות, שהרי הגלות היא שעשתה ארנו ליהודים בלבד, לא לבני אדם מישראל.

שירו הראשון, שהיה ראוי לדפוס, אינו השיר „בחלומי“, שנדפס ראשון בעתון „הפסגה“, שיצא בבאלי טיבור, בכ' כסליו, תרנ"ג. שירו הראשון הראוי לדפוס הוא באמת השיר „בעים רוחי“, שבהוצאה האחרונה של „כל שירי טשרניחובסקי בכרך אחד“ (ירושלים תרצ"ז) בא בראשם של כל „שירי ההגיון“ שלו ונקרא על שם החרון הראשון של השיר: „חרבי, אי חרבי!“ השיר נתחבר באודיסה בשנת תרנ"ב — והמשורר אז רק בן שש-עשרה — שבע-עשרה. ואף על פי כן כבר לפניו טשרניחובסקי בכל דמותו וצביונו. בשיר זה קובל המשורר הצעיר, שמדבר בשם האומה כולה, על האויבים „רבת צררוהו“ וכמעט „הביאו עליו הקרק“; ועל כן הוא שר אף נקם מצריו ואויביו. הוא קורא לאויב: „רודי, המוגה! — התופת בלבי“. מחמת רוב העינויים, שענה האויב את עמו, שכה רחמים ואינו יודע חנינה: „אנקת חללים באזניו — מנגינה, דמו, דמעתו — מים נדלחו“. והוא מתרה בו, באויב:

הפון לשקרך, הפון, אקררי,
לרועץ לך קמתי בעוז נאדררי.

ואולם פתאום הוא נזכר, שהוא מדר בר דברים בטלים: כלום הוא, היהודי הגלוי, מוכשר לאחוזו בחרב ולנקום נקמת דמעמו השפוף? — „כבר יבישה זרועו“. עבדות ניצחת כילתה את כוחו וליחו, השפילה את גאון האדם שבו הרגילתו להיות „עבד עבדים“ והשכיחה מנפשו את רגש החירות. ואם לפעמים מתעורר רגש טבעי וחזק זה בלבו, הריהו יכול רק לקלל ולחרוק שינים — „ולנשוך כמשוגע את כבליו בזעם“...

זהו השיר הראשון, שבו נתבטאה לראשונה שלילת הגלות של המשורר: מחאה עזה נגד העבדות והרפיפות, נגד מיתתה של השאיפה החיה לגאולה הטבעית, אנושית-לאומית, בלב העברי הקפוי.

ולאחר שנים מועטות, בשנת תרנ"ז, כתב טשרניחובסקי את השיר „בליל חנוכה“, שתחת שמו זה רשומה בסוגריים המלה „פנטסיה“.

„בליל חגי האורים“ יורדים צללי הגיבורים החשמונאים לעיירה יהודית גלותית, רואים את יהודיה המשונים — וקובלים מרה: כלום אלה, בעלי הידים הרפות והמוח המצומק, אלה מחוסרי הדם בעורקיהם, אלה הפחדנים כפופי הקומה, שנשמתם מטבע והיופי זר לנשמתם העלובה, אלה הכבולים בכבלי הדת ובאזיקי הגזירות הקשות של מלכי הגויים, אלה הנודדים הפושעים על פת לחם, — אלה הם בני בניהם של האריות המכבים? — הרי הם, המכבים, מתו על חירות עמם במדבר ובמערות הרים, נתלו על צלבים בדרכים, גוועו במלחמה והחרב בכף וציפו, שבניהם ובני בניהם ימשיכו במלחמת השחרור:

ננענו, אמרנו: הנאים אחרינו
החרב בפך ננקמו דמינו.

פי יש יום: קול-שופר בקנגון קריע
יקומו גבורים, נס-ציון יופיע!

הלא צ"ה קוינו? עם חפש לא יבן,
גוי ברנל-אזיקו לא יחוש, ויאבן,
בו דוד, פקר הספין, והוא שאבן,
גוי יד-המפהו רק ישק, יתמנן!
ונכרת גוי-עבד, דור יבז הורתו,
עם, אכל רקבון חרב-גאנותו!...

זוהי הקריאה לחירות, ששלח טשרניחובסקי ביעקב באותה שנה, שבה חל הקונגרס הציוני הראשון. ומאז אין הוא פוסק מלעורר את העם למרד במצבו האיום בגלותו ולפעולות של שחרור, הייתי אומר: לאקטיביסמוס מדיני נרע. כי משורר הגאולה אוהב בטבע לא את רגעי המנוחה שלו אלא את „סערות הקרב“, ולמופת הוא מעמיד לעצמו את „הגלים הרבים בסלעים“, שהם הגלים, מתנפצים ומתמוללים פעם בפעם אל הסלע — ופעם בפעם הם חוזרים ומתקבצים לגושימים גדול — ומרימים להלחם בסלע: את לבם הם מוסרים ל„מתחמי שברים“ — ואת ראשיהם הם מרימים אל על, וכך צריך לנהוג גם האדם המורד והלוחם, וכך חייב לנהוג גם העם המתמרד והמתאבק („לא רגעי שנת, טבע“). האדם בדהחורים צריך „ללכת נכחו“ — ישר ורומם אל מטרתו, בלא היסוסים ופיקפוקים. צריך הוא „לזרות מעליו כל פחד ומורא“ ולהתרומם על כל המכשולים — על סלעי המגור ועל ערפלי החושך („מתוך עבי הענן“). כי יפים הם שירי האדם: שירת האכזר המשתפכת רוממה וחפשית במרחבי השדות ושירת ההיכל כשהנפש מתעטפת בייגונה לפני אדון ההווה; אבל יפה ונשגבת משתיהן היא שירת הגבורה של הנפח באופל של בית החרושת ובתוך ענן של פיה. זהו שיר איתן מריע בקול איום, קול נורא,

בנים הנפוצות, בשאון המקבת,
והוצף ונדול השיר להמית

פטישים קרעמים על סדן מתפוררים

וינגה-לחבות לנקמה משוררים.
לשטש הפיף, מוכטה החנית —
היא שירת האיש רד בארץ.

ומאז אין שירת הנקמה עוזבת ארנו עוד.

הפואמה „ברוך ממאגנצה“ שלו נכתבה זמן מועט קודם הפרעות בקישינוב; הפואמה „בעיר ההריגה“ („משא נמירוב“) נכתבה זמן מועט אחר הפרעות בקישינוב. ביאליק מעיר כל חמתו על היהודים — „עם עברתו וחמתו“; טשרניחובסקי מעיר כל חמתו על הגויים — בני אדם חיות. הקללות האיומות, שברוך ממאגנצה מקלל את „הגוי האכזרי“, קללות, שלא נשמעו כמותן מימי משוררי החילום, הן מובנות לנו כיום, לאחר מעשה הזוועה ההיטלראיים בגרימניה ופולניה, ברומיניה וברוסיה הכבושה, הרבה יותר, כמו שמוכן לנו כיום הכתוב הנורא: „אשרי שיאחו וניפץ את עולליך אל הסלע!“

וטשרניחובסקי מוסיף לכתוב שירי נקם מאוימים גם אחר הפרעות באוקראינה בשנות תרע"ט-תרפ"א: את „זאת תהי נקמתנו“ ואת כליל הסוגינות „על הדם“, ובימי המהומות בארץ והזוועות במלחמה בשנות תרצ"ו-תרצ"ב כתב את „הרוגי טירמוניא“ ואת „באלאדת הזאב“, — שירים, שאין כמותם מעבירים צמרמורת בכל גופנו, שחש בכל נימי נפשו מה שנעשה לעמו בכל הזמנים, מימי הביניים ועד היום, וידע לתת ביטוי נמרץ להתפרצות הזעם ולסערת הנקמה, שאי אפשר לאומה חיה ומרגשת לדכא אותן כליל בנפשה הפצועה!

אלא שלחיה טורפת אינו יכול ליר הפך אף הוא. אפילו בשירת הנקמה שלו הוא אומר:

(הסוף בעמוד ה')

טשרניחובסקי ושירת הגאולה

(סוף מעמוד ג')

...אָנָהוּ פֿאַ נַעַל

עֶלְיִקִים בְּקִרְדּוּמוֹת בְּבִקְעֵי הַהָרוֹת

(פֿעֲמָשִׁיכִים אַתְמָה), פֿאַ נְשִׁרוֹף עֶלְיִקִים

אַתְּ גִּזְוֹת־קִתְיָכִים, וּבְמִשׁוֹת שֶׁל בְּרִיָּה

פֿאַ נְרוֹץ גְּלָלוֹת־תִּינִיקוֹת.

עַד אִם פֿאַ שְׂרָשָׁתִים בְּיָדְכֶם הַתְּזָקָה,

עַד אִם פֿאַ טאַטאַהֶם בְּכַפְּכֶם הַטְּמָאָה

אַתְּ עֶלְמִים־אֱלֹהִים הַמְּבַחֵף עֶלְיָנוּ.

אַתְּ רַשְׁמֵי אֲצִילוֹת־הָרוּחַ מִקְדָּם.

(זאת תהי נקבונא)

אחים, שלא היתה להם יכולת נפשית לראות איך „כוונה יעשו את אחותם“, ונועו לגנות בביטויים חריפים את שאר האחים ה„מתונים“, שראו את מעשה הגבלה, שעשה שכם בן חמור לדינה בת יעקב — „והבליגו“.

גדולתו של משורר היא — ההעזה שלו לסטות מן הדרכים הסלולות ול- כזו להערכות המקובלות. וטשרניחובסקי עשה כך במשך המישים שנה רצופות. עוד בבחרותו נועז לכתוב את „מחוינות נביאי־השקר“ ולהכריז באור מְּלִב, שהרוחניות המופרות המיטה אסון על העם:

מְּכֻנְנֵי מְּלִכּוֹת שְׁמִים נַעַל

יִרְפוּ יְדֵי אִישׁ־הַהֵיל — — —

וְיָמִים עוֹד נִצְפְּנוּ בְּעַרְפְּלֵי־הַעֲצָת

וְאֶמְרָה בַּת־עַמֶּךָ תוֹלַעַת:

«שֶׁפֶר עֲלֵי חַלְקֵי וּמְנַת כְּלָב חֵי»

(ההרגשה של ט.ס. עצמו)

בְּשִׁפְלוֹתָהּ כִּי אֵינָה יוֹדַעַת

(-מחוינות נביאי־השקר, א)

כמה נתקיימה נבואה עצובה זו בימי „ברית־שלום“, „איחוד“ וכיוצא באלה! ודאי, אף טשרניחובסקי אינו מואס בתורתם הקדושה של נביאי האמת וצדק. אף הוא מקוה לחירות, לצדק ולאח וזה בין כל העמים. אך יודע הוא, שרק לאחר „גלי־המשטמה“, שעלידו יושמדו הערצים כולם על־ידי „להבות־הנֶקֶד מה“, יבוא „גלי־החרות“, שעלידו יפלו כבלי־הברזל מעל ידי ורגליו של כל עם משועבד. ואז רק אז יבוא הגל השלישי, שעדיין אין שם לו ושעל־ידו —

שָׁבֵט נְשָׁבֵט בְּנֵי־חֲרוּרִים יִפְרָחוּ.

יִשְׁגְּשְׁגוּ כְּעָם בְּרִבּוֹת־אֲבָעִיָּהֶם.

חוֹנִים שְׁאֲנָנִים עַל אֲפִי־דָגְלֵיהֶם.

אִישׁ־אִישׁ בְּחוּף עֲמוֹ חִפְשֵׁי כְּפָבִיא.

בְּצֶץ עַל אֲדָמְתוֹ וּבְפִרְוֹתָהּ עַל תְּלִמָּה.

(-מחוינות נביאי השקר, ב)

זהו האידיאל האמיתי של המשורר, שהביע אותו גם בשירו המפורסם „אני מאמין“, ויש עוד להזכיר את הסימנים הנמרצים של „שיר־ערש“ הראשון שלו של „מנגינה ל“, שהמשורר עצמו חושב אותה ל„הכרות־באלפור קודם הכרות־באלפור“, ועוד.

אכן, כל שירתו של טשרניחובסקי היא שירת־הגאולה במובן השלם והעמוק של מלות אלו! ומי יתן והנוער העברי בארץ יכיר את שיריו לא מתוך קריאה חטופה או מתוך חובה מוטלת עליו על־ידי בית־הספר, אלא ירגיש אותם ליה עליהם כיום הזה, שאנו זקוקים כל־כך לכוח וגבורה לקראת המלחמה הקשה והגאולה המתקרבת כאחת.

כי אשרי הדור, שמשורר כזה חי ופעל בקרבו במשך המישים שנה רצופות, ואשרי הדורות הבאים, שישאבו ממעיניו הברוך אומץ וגבורה, חדות־חיים וכוסף־פעולה. וכשתבוא הגאולה השלמה לעם הנרדף והמעונה שב־אומות, יכירו וידעו הכל, שלא מעט גרמה לה, לגאולה שלמה זו, שירת־הגאולה הגברית והאמיצה של שאול טשרניחובסקי.

ירושלים־תלפיות, י"ד בכסליו, תש"ג

ואולם שאול טשרניחובסקי לימד אותנו עוד דבר גדול: לשנות את כל ההערכות המקובלות ביחס לגיבורי־האומה.

לא פחות מארבע יצירות הקדיש טשרניחובסקי לבר־כוכבא:

„לנוכח הים“, „ביתרה“, „שאו נס ציר

נה“ והמחזה הגדול שלו „בר־כוכבא“,

שתעודת־קלון היא לתיאטרון שלנו,

שלא הוצג עד היום על הבמה העברית,

וה„אוהל“ הלק לנוע על הדראמה הע-

מוקה, אבל הארוכה והריטורית, של

יארוסלאב וורחליצקי הצי-

ל־בר־כוכבא הוא בשביל טשרניחוב-

סקי „גיבור בערפיל“, לא היו „פתרוי

“ לחייו מפני שהעם, שעליו נהרג

כוכבא, לא הבין לרוחו ולא ידע

ריך את גבורתו, ותולעים נרמ-

ו, „מורים ולא־אור“, קראו ל„בן

ב“ זה שרומי על שבע גבעותיה נר-

ועה כשהתקומם לה הגיבור היהודי.

בשם „בר־כוזיבא“.

ובכאלאדה הנהדרת בשם „ביתרה“ אנו

רואים את הגיבור בעל לבי־האריה ניר

שא ב„דהרות־לביא“ מן הקירקוס של

קיסריה אל ביתר העיר ומאיים

על הרומיים:

«יבוא יום וְעֶלְיִכֶם נִרְדַּ

בְּנִדְתְּ אֲרָקָה עַל הַגּוֹל!

עוד יום כִּנּוּ, וְאִם בִּיהוּדָה

אָף שִׁרְדִי־מָה וּמְתִים מְּעַט.

עוד פֿאַ כְּהָה עֵשׂוֹ עֲמִי,

נְרִים נִס וּבְהִקְתָּ־יְדִי!»

ובמחזה הגדול „בר־כוכבא“ גדול ונערץ הוא בן־כוכב, ומגיע אליו בשיעור־קומתו רק רבי עקיבא בלבד. ולא רק לבר־כוכבא השיב המשורר את כבודו הראשון. על השאלה, שנשאל אל אחד מן הגולים: „מה מצבם של ית־הקנאים?“ באה התשובה הנמרצת:

פֿאַל־עֵיט־הַהָרִים, שְׁנִקְרַ עֵינֵיהֶם,

שְׁאַל אֶת הַכְּלָב, אִי יִנְרֵם עֲצָמָיו,

שְׁאַל אֶת הָרוּחַ, אִי יִנְרָה עֲפָרָיו, —

וְאַל תִּשְׁאַל אֶת עַמֶּךָ, מֵאַשְׁרֵינוּ וּנְחִמָּינוּ.

הַקּוֹרְאִים «פְּרִיצִים» לְטוֹבִים בְּבִנְיָהֶם

וּמוֹחִים שֵׁם־קְדוּשׁוֹ מִלְּבוֹ וּסְפָרָיו.

(-משיירי הגולים)

ובנימיה, „הבלגה“ העצובים היה טשר-

ניחובסקי היחידי זולת אורי צבי

גרינברג, שכתב את „פרשת־דינה“

(עכשיו בקובץ „ראי אדמה“), שבה

נועזו להלל ולשבח את „שמעון ולוי